

Biljana Mišić Ilić / Vesna Lopičić

JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREME: JEZIČKA ISTRAŽIVANJA

Biblioteka
NAUČNI SKUPOVI

Urednice:

Prof. dr Biljana Mišić Ilić
Prof. dr Vesna Lopičić

Glavni i odgovorni urednik:

Doc. dr Gordana Đigić

Akademski odbor:

Prof. dr Miloš Kovačević
Prof. dr Vesna Lopičić
Prof. dr Biljana Mišić Ilić
Prof. dr Đorđe Vidanović
Prof. dr Sofija Miloradović
Prof. dr Tatjana Paunović
Prof. dr Mihailo Antović
Prof. dr Milica Živković
Prof. dr Savka Blagojević
Prof. dr Slávka Tomaščíková
Prof. dr Walter Epp
Prof. dr. Janoš Kenjereš
Prof. dr. Kristobal Kanovas
Prof. dr. Marija Knežević

Sekretari konferencije:

Sanja Ignjatović
Nikola Tatar

Recenzenti:

Prof. dr. Đorđe Vidanović
Prof. dr. Slavica Perović
Prof. dr. Sreto Tanasić

Univerzitet u Nišu
Filozofski fakultet

**JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREME
JEZIČKA ISTRAŽIVANJA**

Zbornik radova

Urednice:
Biljana Mišić Ilić
Vesna Lopičić

Niš, 2017.

Recenzenti pojedinačnih radova:

Radmila Bodrić
Snežana Gudurić
Vladimir Jovanović
Aleksandar Kavgić
Miloš Kovačević
Vesna Lopičić
Maja Marković
Biljana Mišić Ilić
Ljilja Nedeljkov
Predrag Novakov
Vladan Pavlović
Anđelka Pejović
Dušan Stamenković
Selena Stanković
Strahinja Stepanov
Violeta Stojičić
Amina Šiljak-Jesenković
Đorđe Vidanović
Maja Vukić

SADRŽAJ

JEZIK, KNJIŽEVNOST, VREME: JEZIČKA ISTRAŽIVANJA

Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić VREME U JEZIKU I JEZIK KROZ VREME	9
Софија Милорадовић ИМЕНОВАЊЕ ВРЕМЕНА У ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА На материјалу дијалекатских речника из Врања, Нишке Каменице и Тимока	31
I	
VREME U GRAMATICI I SEMANTICI	
Мирослав Вукелић КОНЦЕПЦИЈА ВРЕМЕНА У ХИЛАНДАРСКОМ ГРАМАТИЧКОМ СПИСУ „ОСАМ ВРСТА РЕЧИ“	65
Милош М. Ковачевић МОДАЛНА УПОТРЕБА ВРЕМЕНСКИХ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА	77
Predrag Novakov FORMALIZOVANJE RELATIVNIH I TRANSPONOVANIH GLAGOLSKIH VREMENA U ENGLISKOM I SRPSKOM JEZIKU	91
Аница Глођовић ЈЕДАН ОСВРТ НА ГЛАГОЛСКО ВРЕМЕ И ВИД У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	103
Вера Јовановић О ЕНКОДИРАЊУ АСПЕКТУАЛНОСТИ У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	117
Margita Petrović INOVACIJE U GRAĐENJU PERFEKTA U SAVREMENOM VARIJETETU NAUATLA IZ SAN SEBASTIJAN SINAKATEREKA (PUEBLA, MEKSIKO) ...	131
Вања Миљковић ГЛАГОЛИ СА ПРЕФИКСОМ ЗА- КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ ПОЧЕТНЕ СИТУАЦИЈЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ – КОГНИТИВНОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП	143
Александра Јањић ТРАЈНОСТ ОСОБИНЕ КОД ПРИДЕВА НА -(Љ)ИВ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ ...	159
Nenad Miladinović TEMPORALNI GENITIV U ENGLISKOM JEZIKU	173

Маријана Богдановић ФРАЗЕОЛОГИЗМИ КАО СРЕДСТВА ИЗРАЖАВАЊА ВРЕМЕНСКИХ ЗНАЧЕЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	189
Иван Јовановић ФРАНЦУСКЕ И СРПСКЕ ПАРЕМИЈЕ У ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКОМ ПОЉУ „ВРЕМЕ“	203
Nina Manojlović МЕТАФОРИЧКА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА ЦИЈНОГ ДОМЕНА ВРЕМЕ	217
Анета Тривић ТЕЛЕСНЕ МЕТАФОРЕ С ВРЕМЕНСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ У СРПСКОМ И ШПАНСКОМ ЈЕЗИКУ	229
Jan Hartman, Wei-lun Lu USE OF MULTIPLE PARALLEL TEXTS IN CONTRASTIVE COGNITIVE LINGUISTICS RESEARCH: COMPLETION IS UP IN ENGLISH PHRASAL VERBS AND ITS COUNTERPARTS IN CZECH	243
Aleksandar Petrović THE COGNITIVE SEMANTIC ANALYSIS OF THE ROLES OF THE CONCEPT OF UNLIMITED TIME IN LITERARY TEXTS	255

II

ВРЕМЕ КАО ЈЕЗИЧКА И VANЈЕЗИЧКА КАТЕГОРИЈА У ДИСКУРСУ И ДРУШТВУ

Светлана Слијепчевић ПЕРСУАЗИВНИ И МАНИПУЛАТИВНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ГЛАГОЛСКИХ ОБЛИКА У РЕКЛАМНО-ПРОПАГАНДНОМ ЖАНРУ У ПОЛИТИЧКОМ ДИСКУРСУ	269
Svetlana Maksimović, Nikola Tatar GLAGOLSKA VREMENA U NASLOVIMA NOVINSKIH ČLANAKA U BRITANSKOJ ŠTAMPI	285
Aleksandar Kavgić, Olga Panić Kavgić KONCEPT VREMENA U PREDIZBORNIM SLOGANIMA AMERIČKIH I SRPSKIH PREDSEDNIČKIH KANDIDATA NA POČETKU 21. VEKA	299
Amira Sadiković, Selma Đuliman FROM <i>BUSHISMS</i> TO <i>TRUMPISIMS</i> : HAS THE LAPSE OF TIME AFFECTED POLITICAL RHETORIC?	315
Ivan Stamenković TIME AND POLITICALLY CORRECT LANGUAGE - THE EUPHEMISTIC “PEOPLE-FIRST” EXPRESSIONS IN THE SERBIAN PRESS	325
Светлана М. Ћирковић ВРЕМЕ ИДЕАЛИЗОВАНОГ СУЖИВОТА СРБА И АЛБАНАЦА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ	343

Zoran Jevtović, Zoran Aracki MEDIJI I PROMENE OBRAZACA MIŠLJENJA U DIGITALNOM DOBU	361
Strahinja Stepanov NOVINSKI POLITIČKI STRIP I REKONTEKSTUALIZACIJA	375
Dušan Stamenković, Miloš Tasić TEMPORALNOST U VIZUELNOM JEZIKU STRIPA	389

III

VREME U PRIMENJENOLINGVISTIČKIM ISTRAŽIVANJIMA

Аница Крсмановић, Катарина Ивановић ВРЕМЕНСКА ДИМЕНЗИЈА МОТИВАЦИЈЕ У ОБЛАСТИ УЧЕЊА СТРАНИХ ЈЕЗИКА	405
Marija Stojković MANAGING EDUCATIONAL INNOVATION IN CHANGING TIMES: AN ANALYSIS OF AN EFL TEACHER TRAINING PROGRAMME IN SERBIA	417
Danica Jerotijević Tišma INVESTIGATING THE TIME FACTOR IN THE ACQUISITION OF ENGLISH WORD STRESS PATTERNS BY SERBIAN EFL LEARNERS	431
Ивана Лазих Коњик, Маријан Јелић ЈЕЗИЧКИ СВЕТ СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА ИЗМЕЂУ СТАРОГ И НОВОГ ВРЕМЕНА	445
Dragana Đorđević RAZVOJ REČNIČKE MIKROSTRUKTURE U SREDNJOVEKOVNOJ ARAPSKOJ LEKSIKOGRAFIJI	459
Saša Trenčić THE INFLUENCE OF AGE, TIME SPENT IN CANADA AND OTHER FACTORS ON THE LEVEL OF INTERCULTURAL SENSITIVITY OF SERBIAN IMMIGRANTS	471
Elżbieta Mańczak-Wohlfeld IS ENGLISH A <i>LINGUA FRANCA</i> OF SCIENTIFIC DISCOURSE OF MODERN TIMES?	487

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ КАО СРЕДСТВА ИЗРАЖАВАЊА ВРЕМЕНСКИХ ЗНАЧЕЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ¹

Сажетак: Предмет рада су фразеолошке јединице којима се у српском језику изражавају различити видови временских односа. Циљ рада јесте да се са семантичког аспекта анализирају фразеологизми обједињени општим (глобалним) значењем времена, те да се они, на основу критеријума изражености категоријалног значења, распореде у семантички центар и на семантичку периферију категорије темпоралности.

Кључне речи: српски језик, фразеологија, временско значење, семантичка категорија темпоралности

1. Уводне напомене

1.1. Предмет и циљеви рада. Корпус

Предмет истраживања у овом раду представљају фразеологизми као специфична језичка средства за изражавање временских значења у српском језику.

Циљ рада јесте да се са лексичко-семантичког аспекта анализирају фразеологизми чије се опште (глобално) значење односи на различите видове временских односа. Наиме, лексичко-семантичком анализом ексцерпираних фразеологизама настоји се утврдити разноврсност временских значења која они исказују, при чему се значење времена може јавити као примарно или комбиновано са неким другим категоријалним значењем (значењем квантификације, квалификативности итд.). На основу критеријума изражености категоријалног значења фразеологизми ће се распоређивати у семантички центар (ужи и шири) и на периферију категорије темпоралности.

Корпус је формиран на основу *Фразеолошког рјечника хрватскога или српског језика* Јосипа Матешаћа, као и на основу општих речника српског језика – *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности и *Речника српскохрватског књижевног језика* Матице српске. Наиме, за потребе рада ексцерпирани су фразеолошке јединице обје-

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

дињене заједничким категоријалним значењем времена, које је у основи семантичке категорије темпоралности.

2. Појмовно-термилошка одређења

2.1. О појму семантичке категорије темпоралности.

Под појмом темпоралности подразумева се семантичка категорија² која представља мање или више граматикализовану језичку интерпретацију времена као једне од основних категорија универзума и функцију сваког његовог дела (Пипер 2001: 195–196). Семантичка категорија темпоралности издваја се међу другим категоријама комплексношћу семантичког система у који су разноврсна временска значења организована, као и разноврсношћу и бројношћу облика језичких средстава којима се она исказују.

У семантичком центру категорије темпоралности налазе се језичке јединице у којима доминира дато категоријално значење, док се на семантичкој периферији налазе језичке јединице у којима је исто категоријално значење мање или више заклоњено неким другим значењем. У раду ће центар и периферија семантичке категорије темпоралности бити описани са аспекта фразеологизама као специфичних језичких средстава за изражавање временских значења у српском језику.³

Граматички центар семантичких категорија представљају изразитије граматикализована средства за изражавање категоријалног значења, док су на граматичкој периферији јединице код којих је значење мање граматикализовано, а више лексикализовано. У граматичком центру семантичке категорије темпоралности налазе се временски облици глагола у предикату (гл. времена), док су неглаголска лексичка средства за изражавање категоријалног значења – лексичка и фразеолошка – на периферији дате категорије. Како истиче А. Мушовић (1997: 124), глаголске форме саме по себи по правилу нису довољне

² Семантичком категоријом се назива значење врло високог степена општости, које може бити разноврсно по облику, а у изразу није ограничено једном синтаксичком, морфолошком, лексичко-граматичком или творбеном категоријом, нпр. темпоралност као укупност свих временских значења независно од степена граматикализованости односно лексикализованости израза са временским значењем (Пипер и др. 2005: 576). Као еквивалент појму семантичка категорија, у теорији Бондаркове функционалне граматике користи се термин функционално-семантичко поље (Бондарко 1984). Теорија семантичких поља је први пут доследно примењена у монографији М. Ковачевића о узрочном семантичком пољу, чије је прво издање изашло 1988, а друго 2012. године.

³ „I frazemi su jezične jedinice kojima se mogu izraziti prostorni i vremenski odnosi kao jedna od mogućnosti da se ono što je apstraktno, nedimenzionalno i aperceptivno iskaže u okviru zajedničkoga ljudskoga iskustva. U frazemima su ugrađene konkretne pojavnosti kako bi se imenovale pojave i okolnosti koje nemaju tjelesnu dimenziju, a takve su i kategorije vremena i prostora” (Опашић 2011: 65). О фразеологизмима као средствима за изражавање семантичке категорије степена в. Николић 2014: 250–264.

да означе све нијансе временске оријентације, те им је често неопходна помоћ од стране лексичких или фразеолошких јединица, као корелата временских прилога. То утолико пре што различита средства помоћу којих се изражавају временски односи најчешће узајамно делују у контексту у циљу стварања што комплетнијег временског плана.

2.2. О појму фразеолошке јединице.

У стручној фразеолошкој литератури под појмом фразеолошка јединица⁴ обично се подразумева језичка јединица која се као целина репродукује у говорном акту, располажући притом најмање двома пунозначним (аутосемантичким) речима, од којих бар једна упућује на семантичку претворбу, тако да значење фразема никад не одговара збиру значења његових чланова. Те јединице даље имају способност уклапања у контекст, попут сваке друге речи, те могу вршити синтаксичку функцију у реченици (Матешкић 1982: VI). Као категоријална фразеолошка особина наводи се још и експресивност – важан критеријум за диференцирање фразеолошких јединица од сродних синтагми устаљене структуре и лексичког састава (Мршевић Радовић 1987: 17).

Као категоријалне особине фразеологизама се, дакле, према пресеку досадашњих дефиниција словенске и несловенске литературе, издвајају: репродуковање, устаљеност (релативна стабилност), целовитост значења и идиоматичност, секундарна (индиректна) номинација, конотативност и експресивност (Вуловић 2016: 25).

У прикупљеном материјалу фразеолошких јединица са временским значењем знатан је број оних које се одликују мањим степеном идиоматичности, а самим тим и експресивности. Идиоматичност је схваћена као „семантичка промена бар једне лексичке компоненте у саставу фразеологизма, тако да значење целог израза не настаје сабирањем појединачних значења лексема-компоненти” (Гољак 2008: 53), слабије је изражена код фразеолошких јединица чије саставне компоненте нису у довољној мери трансформисале своје лексичко значење (*овог часа, овог трена, из дана у дан* и сл.).⁵ Наиме, у структури великог броја фразеологизама временске семантике партиципирају лексеме из семантичког поља времена, које у саодносу са осталим структурним компонентама померају своје право лексичко значење у већој или мањој мери (не означавају више тачно одређени временски одсечак, већ попримају другачији смисао). Одређена временска значења пак представљена су фразеологизмима са великом експресивношћу и идиоматичношћу (*од Кулина бана, кад на врби роди грожђе, док лупиш дланом о длан, кад јавор јабукама роди* итд.).

⁴ У литератури се за основну јединицу фразеолошког система употребљавају различити називи (исп. Ковачевић 2012: 6), а ми ћемо у овом раду синонимично користити термине фразеологизам и фразеолошка јединица.

⁵ О идиоматским и неидиоматским адвербијалним фразеолошким јединицама на материјалу савременог руског и српског језика исп. Мушовић 1997: 16–20.

3. Семантичка анализа фразеологизама са временским значењем

Фразеолошке јединице временске семантике могу се, у најопштијем смислу, поделити на оне којима се именује временска локализација и фразеологизме којима се означава временска квантификација. У првој групи су, наиме, фразеолошке јединице којима се реченична предикација *смешта* у времену, док фразеологизми из друге групе радњу *одмеравају* у времену.⁶ Фразеологизми са значењем временске локализације долазе као реплике на питање *када* и, самим тим, представљају семантички центар категорије темпоралности. Фразеолошке јединице којима се појам изражен предикатом временски квантификује представљају реплике на питања *колико дуго* или *колико често* и репрезентују семантичку периферију категорије темпоралности, у којој се основно категоријално значење времена изразитије преплиће са значењем квантификације (у неким примерима се јавља, као треће, и значење квалитативности).

3.1. Фразеологизми са значењем временске локализације

Фразеолошке јединице којима се означава временска локализација смештају реченичну предикацију у одређени временски тренутак или интервал и представљају реплике на граматичко питање *када*. Као такви, они чине семантички центар категорије темпоралности (исп. Чепуренко 2013)⁷. У зависности од тога да ли се временско значење остварује као једино или се уз њега јавља и неко 'пратилачко' значење, фразеологизми временске локализације могу се распоредити у ужи и шири центар категорије темпоралности.

3.1.1. Фразеологизми временске локализације: ужи семантички центар категорије темпоралности

Типична фразеолошка средстава за означавање временских односа репрезентују фразеолошке јединице којима се појам изражен предикатом локализује на једном од три временска плана (прошлости, садашњости или будућности). У семантици тих фразеологизама не читава се ниједно друго пратеће значење до чисто временског.

а) Временска локализација на равни прошлости врши се помоћу фразеологизама са семантичком компонентом 'давно': *кад је Бог по земљи ходио, кад је Куљен по свијету ходио, за Кулина бана, у стара (давна, древна) времена, пре Христа, пре Томине куге*.

Карактеристика ових фразеологизама јесте временска неодређеност, будући да оне не именују тачан временски тренутак, већ радњу генерално локализују на плану прошлости (исп. Чепуренко 2013). При томе се наведеним

⁶ Када је реч о анализи околносног аспекта типа време, у литератури се подела на временску локализацију и временску квантификацију среће, нпр., у Пипер и др. 2005, као и у монографији И. Антонић (2001), с тим што ова ауторка за тип временске локализације користи термин временска идентификација.

⁷ У електронској верзији рада, коју смо ми користили, стране нису нумерисане.

фразеологизмима радња временски детерминише на великој удаљености од тренутка говора као оријентира, прецизније смешта се у равни далеке прошлости. Нешто што се збило давно, у прошлости, осмишљава се, како истиче С. Гољак (2008: 57), првенствено или према религијским сазнањима (*кад је Бог по земљи ходио*) или према старим историјским догађајима (*за Кулина бана*).⁸ Као временски оријентир може се јавити и неки појединачни догађај смештен у далеку цивилизацијску прошлост или на сам њен почетак, а да то време не одговара правом историјском времену догађања (уп. фразеологизам *пре Томине куге*) (Мршевић Радовић 2008: 85).

б) Временска локализација на плану будућности врши се помоћу неколико група фразеолошких јединица.

Појам означен предикатом локализује се на равни будућности помоћу фразеологизама са семантичком компонентом 'убрзо, ускоро': *за (до) коју (неки) дан, у брзо вријеме* (само ијек.), *за мало часа*.

Реченична предикација смешта се на план будућности и фразеолошким јединицама са интегралном семом 'кад дође смрт': *кад мотика зазвони над главом, кад лопата зазвони над главом, кад пукне будак изнад главе*.

За временску локализацију радње на плану будућности користе се и две фразеолошке јединице са неодређеним временским значењем: *једног лепог дана*⁹ и *пре или касније*. Фразеологизмом *пре или касније* изражава се увереност говорника да ће се оно што се исказује предикатом и остварити, и то у ближој или даљој будућности (слично са прилогом *кад-тад*). Иронично конотирана, фразеолошка јединица *једног лепог дана* углавном се односи на неодређени временски одсечак на плану будућности, премда може означавати и временску локализацију у прошлости. Исп. следеће примере:¹⁰

Локализација у будућности: *Сваки од директора, међутим, само је обећавао да ће тамо, једног лепог дана, сваког пролећа, почети „друга или трећа фаза радова”* (Политика, 27. 1. 2001).

Локализација у прошлости: *Наш однос је спласнуо од досаде и једног лепог дана престали смо да се виђамо и да се јављамо једно другом* (Марио Варгас Љоса, „Авантуре неваљале девојчице”).

Фразеологизми *једног лепог дана* и *пре или касније* могу се наћи и комбиновани, чиме се поред значења неодређености времена у ком ће се реченична предикација остварити потенцира и говорникова увереност у њено остварење: *Једног лепог дана, пре или касније, на административној линији између Косова и уже Србије зауставити [ће се] аутомобил, или аутобус, са косовским таблицама, косовским саобраћајним документима...* (Политика, 27. 2. 2010).

⁸ По речима Д. Мршевић Радовић (2008: 79), фразеологизам са компонентом Кулин бан *кад је Куљен по свијету ходио* образован је као варијанта старог и општег модела *кад је бог по земљи ходио*.

⁹ Фразеологизам *једног лепог дана* настао је на темељу формуле из бајки. Идентични фразеологизам постоји и у руском језику, где се сматра калком из француског језика *un beau jour* (Финк 2007: 242).

¹⁰ Примери су преузети из корпуса савременог српског језика Математичког факултета у Београду (<http://korpus.matf.bg.ac.rs>).

Једним бројем фразеолошких јединица одриче се могућност реализације радње на плану будућности. То су фразеологизми са семантичком компонентом 'никад'. Значење 'никад' најчешће је представљено фантастичним моделима са дословним значењем немогуће природне појаве или посебног дана који никад неће доћи (Гољак 2008: 57). У ову подгрупу спадају следеће фразеолошке јединице из нашег корпуса: *о Ђурину петку, кад на врби роди грожђе, кад јавор јабукама роди, о шкрипову дне, на свето Јуријево, на свето Живка, на свето нигдарјево, на свето никад*. Како истиче Д. Мршевић Радовић (2008: 45), фразеолошке јединице са значењем 'никад' могу се груписати у два структурно-семантичка модела: а) „календарски” модел са синтагматском структуром (*на свето Јурјево, на Ђурин петак* и сл.) и б) „парадоксни” модел који обухвата алогичне фразеологизме с реченичном структуром (*кад на врби роди грожђе* и сл.) за које се са синхроног аспекта не може утврдити реална и логична веза међу појмовима.¹¹

в) Временска локализација на плану садашњости врши се помоћу следећих фразеологизама *овог (истог) часа, овог трена, ове секунде*. Како истиче А. Мушовић (1997: 127), ове јединице имају значење 'сада' и њима се указује на однос „радња локализације поклапа се с оријентиром који представља моменат њеног саопштавања и односи се на садашњост”.

3.1.2. Фразеологизми временске локализације: шири семантички центар категорије темпоралности

Шири семантички центар категорије темпоралности репрезентују фразеолошке јединице које, такође, представљају реплике на граматичко питање *када*, међутим, код већине њих временско значење као доминанто, праћено је и значењем квалификативности (особине или начина), као секундарним.

а) Знатан број фразеологизама из анализираног материјала појам исказан предикатом временски локализују упућујући на неки сегмент дневног циклуса. То су фразеолошке јединице којима се реализација реченичне предикације квалификује као 'рано' или 'касно' у односу на неко оријентационо време (у прошлости, садашњости или будућности). Фразеолошке јединице са семантичком компонентом 'рано ујутру' регистроване у нашем корпусу јесу: *у сву зору, у цик зоре, у прве (у друге, у треће) кокоте, у прве петле, у попасно доба, из девет зора*. Фразеологизми који изражавају појам 'касно' су следећи: *у задње, у глуво доба, у ситне сате, у задњи час, у минут до дванаест, у пет (минута) до дванаест*. Из последња три наведена фразеологизма читавају се и додатне квалификативне вредности: именована временска тачка представља последњу могућност да се појам означен предикатом оствари. У ову подгрупу долази и фразеологизам *усредбела дана* (и варијанта *у по бела дана*), којим се указује на средишњи део дневног циклуса. Овај фразеологизам говори о нешто краћем временском одсечку и, како истиче Ж. Финк (2007: 243), за њега су битне две чињенице: прва је реализација онога што се исказује предикатом при дневној

¹¹ О фразеологизмима са значењем 'никад' у бугарском, хрватском, македонском и српском језику исп. Васунг 2011.

светлости, што имплицира другу чињеницу: догодило се нешто што су сви могли видети управо зато што се одвијало дању, кад је светлост најјача (у средини дана), али и свима на видiku, на отвореном. Значење времена овде је, дакле, удружено са значењем квалитативности.

б) Један број анализираних фразеолошких јединица појам исказан предикатом временски локализују упућујући на неки сегмент животног циклуса човека. Ти фразеологизми реферишу на одређено доба у људском животу:

- 1) млађе животно доба: *у цвету младости, у пеленама, у школској (ћачкој) клупи*
- 2) средње животно доба: *у најбољим (најлепшим) годинама, у зрелим годинама*
- 3) старије животно доба: *под седу (стару) главу, под седу косу, под седе власи, под (у) старе дане, у високим годинама*

Животна доба човека у фразеолошким јединицама именују се преко механизма метафоре и метонимије. Како истиче С. Гољак (2008: 57–58), у метафоричким моделима људски живот постаје сличан динамици природних појава и објеката – смењивању дана и ноћи, расту биљака, птичјем животу и сл.: уп. у *цвету младости*. У метонимијским изразима се спомињу културно-социјални или природни атрибути одређеног узраста: уп. у *школској клупи, у пеленама*.

У наведеним фразеологизмима уз временско значење имплицитно је садржано и значење квалитативности, прецизније квалификације особине. Наиме, узраст човека је у корелацији са његовим психичким и физичким особинама. Тако се за млађе животно доба везује неискуство и незрелост, па и физичка неразвијеност, за средње животно доба карактеристична је пуна психофизичка развијеност, док се за старост везује велико искуство и животна мудрост. Ови фразеологизми, дакле, у погледу изражености категоријалног значења, припадају ширем центру семантичке категорије темпоралности, будући да уз примарно временско значење актуализују и значење квалификације особине.

в) Један број фразеолошких јединица поред значења временске локализације реченичну предикацију квалификују према критеријуму правовременост, благовременост :неправовременост, неблаговременост. Значење 'у право време, кад треба, правовремено' изражавају следеће фразеолошке јединице: *у добар час, у прави час, у срећно доба, на време, у право време, у своје време*, док значење у 'у погрешно време, кад не треба, неблаговремено' илуструју фразеологизми *у зло доба, јадно доба, у зао час*. Наведене фразеолошке јединице представљају одговоре на питање *када*, те улазе у центар семантичке категорије темпоралности, међутим, репрезентују његов шири део, због присутне интерференције (узајамног деловања) временског и квалитативног значења.

3.2. Фразеологизми са значењем временске квантификације

Како истиче И. Антонић (2001: 126), комбиновање темпоралности и квантификације у јединствено значење уобичајена је појава у језику из простог разлога што се време, као једна од базичних детерминанти човека и његове егзистен-

ције, остварује у протицању и подложно је одмеравању. Поред фразеологизама са значењем временске локализације – смештања у времену – велики је број фразеолошких јединица са значењем временске квантификације – одмеравања у времену.¹² Ти фразеологизми долазе у периферију семантичке категорије темпоралности, будући да временско значење равноправно интерферира са значењем квантификације (са упливом или без уплива трећег категоријалног значења – квалификативности). Класификација фразеолошких јединица са значењем темпоралне квантификације може се извршити на основу следећа три критеријума:

1. критеријум дуративности (дужине трајања) у времену
2. критеријум темпа (брзине) одвијања у времену
3. критеријум фреквентности (учесталости) појављивања у времену

3.2.1. Критеријум дуративности радње

Дужина трајања појма на који реферише предикат у српском језику може бити исказана већим бројем фразеолошких јединица. Овај тип темпоралне квантификације подразумева опште значење *колико дуго*. У зависности од тога да ли семантика тих фразеолошких јединица подразумева и лимитативну компоненту, издвајају се фразеологизми са значењем лимитативно ограничене временске квантификације и фразеологизми са значењем временске квантификације без лимитативног ограничења.

1) Фразеологизми са значењем временске квантификације без лимитативног ограничења могу означавати дуготрајност или краткотрајност времена обухваћеног глаголском радњом или стањем. Дуготрајност је изражена у фразеологизмима са семантичком компонентом 'непрестано, непрекидно, све време у току дана и/или ноћи': *без краја и конца, дан и ноћ, дан-ноћ, дан на дан, дан за дан(ом), дању и ноћу, по цели (цео, читав) боговетни (божји) дан, (по) сву драгу, целу, читаву, боговетну ноћ*, као и у фразеолошким јединицама са семантичком компонентом 'вечно', којима се изражава бесконачно време: *у веке векова, на/засве веке (векова), за вечита (сва) времена*. Како истиче Д. Мршевић Радовић (2008: 99), у црквеном фразеологизму *у веке векова*, век означава „време Бога који је све створио и чијом вољом све може нестати, док једини Он припада бесконачном и вечном”. Значење краткотрајности се пак читава у фразеологизму са семантичком компонентом 'за кратко време': *на трен (ока)*.

2) Фразеологизми са значењем лимитативно ограничене временске квантификације могу се класификовати у неколико група.¹³

а) У прву групу долазе фразеолошке јединице у којима је истакнута почетна границана временској оси.

¹² Фразеолошке јединице из ове групе служе за аспектуално уобличавање одређеног временског одсечка. Наиме, семантичком категоријом темпоралности, уколико се темпоралност шире схвати, обухваћена је и семантичка категорија аспектуалности. Ове две категорије, због изразите сродности, чине категоријални комплекс (Пипер и др. 2005).

¹³ У формирању значења фразеологизама лимитативне временске квантификације учествују предлози *од* и *до*, и то својим основним значењем (исп. Мушовић 1997: 143).

У једном броју фразеологизама почетна тачка пада у далеку цивилизацијску прошлост или на сам њен почетак, те од ње време тече. Фразеологизми са семантичком компонентом 'одувек, одвајкада, одискона': *од века, откако је света и века, од памтивека, од Адама и Еве, од Кулина бана, од Кулина банаи добријех дана, откако је крме реп искривило, откако је гавран поцрнио*. По одређењу Д. Мршевић Радовић (2008: 70–71), овим фразеолошким јединицама осликава се динамички аспект категорије времена, за разлику од статичког аспекта, који именују фразеологизми са значењем времена које пада на сам почетак нашег схватања времена, које се поклапа са њим (пример: *кад је бог по земљи ходио*)

Код неких фразеологизама из нашег корпусног материјала временска квантификација се врши у односу на почетни сегмент дневног циклуса: *од звездеили пак у односу на почетни сегмент животног циклуса човека: од мала маличка (малена), од оволицног, од мале малоће, од малих (малених) ногу, од пелена, од колевке*.

б) У другој групи нашли су се фразеологизми којима се истиче завршна граница на временској равни. Они се остварују у различитим семантичким вредностима:

Семантичку компоненту 'заувек, до краја времена' имају фразеологизми: *док тече (траје) сунца и месеца, до краја конаца, док је света и века*. Десна граница временског интервала представљена овим фразеологизмима пада у далеку будућност и поистовећује се са неминовним 'крајем света'.

Семантичку компоненту 'до краја живота, до смрти': *до свога (нашег и сл. века), до последњег (задњег) даха, до судњег дана, до гроба, док је у коме душе, док је коме на рамену глава (главе), докле коме срце у грудима бије, док кога сунце греје*. Завршна тачка временског интервала пада у далеку будућност и поистовећује се са тренутком краја човековог живота.

Семантичку компоненту 'досад, до овог тренутка' имају фразеологизми *до дана данашњег и до наших дана*. Они се односе на временски одсечак који започиње у прошлости, а завршава се у садашњости, при чему се раздобље прошлости само имплицира, а експлицитно се спомиње само садашњи тренутак (Финк 2007: 242).

в) У фразеологизмима из треће групе истакнута је и почетна и завршна граница временског интервала на који се реченична предикација односи. У тим се фразеолошким јединицама поред дужине наглашава и „континуитет временског интервала који је обухваћен радњом и који је ограничен двома конкретним тачкама” (Мушовић 1997: 133).

Фразеологизми са семантичком компонентом 'цели живот' из анализираниог корпуса су следећи: *од колевке до гроба, од повоја до покрова, од порода до покрова, од бешике до мотике*. У наведеним јединицама, временска локализација процеса, стања или радње подразумева почетну тачку која сликовито представља рођење и завршну тачку која сликовито репрезентује смрт.

Семантичку компоненту 'дуго, по цео дан, непрекидно, непрестано' имају фразеологизми: *од јутра до мрака, од јутра до сутра, од (ране) зоре до*

(*мрклог*) *мрака, од зрака до мрака, од звезде до звезде, од зоре до мрака, од јутра до мркла*. Временски интервал који они репрезентују ограничен је или на период од 24 часа или на период од изласка до заласка Сунца и сликовито истиче значење дуготрајности и непрекидности.

Семантичку компоненту 'врло кратко време' има фразеологизам: *од пет-ка до суботе*.

3.2.2. Критеријум темпа вршења радње

Значење темпа (брзине) одвијања у времену читава се у већем броју фразеолошких јединица, с тим што се подразумева могућност разликовања у степену интензитета. На основу тог критеријума, издвајају се две групе. У првој групи налазе се фразеолошке јединице којима се указује на завршеност радње и брзо постизање резултата. То су фразеологизми са семантичком компонентом 'врло брзо, зачас': *час посла, у један трен, за трен (у трен) ока, за секунду, у (за) тили (тињи, мали) час у очни трен, док оком тренеш, колико (док, што) би оком тренуо, док би дланом о длан ударио (пљеснуо), док неко припне опанак (опанке), у два корака, док си (би) рекао бритва (пиксла), док си рекао кекс, док лушиш дланом о длан, док се окренеш*.

У већини примера из дате групе, наведено значење исказано је посебном сентенцијалном формом. То су реченичне конструкције са везником *док* и перфективном предикацијом (исп. Антонић 2001: 194). За значење ових фразеологизама релевантну улогу има слика временског плана изграђена на основу представе о изузетно малом временском интервалу који је потребан да се изведе одређена физичка радња означена конструкцијом (Мушовић 1997: 122). Један број фразеологизма из ове групе радњи даје значење муњевитости и тренутности, чему доприносе компоненте са лексичким значењем веома малог временског интервала (*час, секунд, трен*).

У другој групи налазе се фразеолошке јединице којима се наглашава постепено повећавање темпа радње и њено трајање у континуитету. То су фразеологизми са интегралном семом 'све више и више, све брже': *из минута у минут, из дана у дан, из часа у час, дан по дан, из трена у трен, с трена на трен*.

Фразеолошке јединице издвојене по критеријуму темпа вршења радње карактерише дифузност значења¹⁴, будући да је у њима уз значење времена и квантификације тесно везано значење квалификативности (и то начина реализације радње).

¹⁴ Дифузност значења подразумева случајеве да неке лексеме имају два или више чврсто повезаних значења због чега их је у реченицима готово немогуће раздвојити. „Тако, на пример, прилог *брзо* у реченици *Марш одавде брзо!* истовремено значи *одмах* (а под тим се подразумева да треба истог тренутка устати и напустити простор, али можда и спорим корацима), и *не-споро* (што значи брзим корацима). Ова значења су различита, али у овом примеру неодвојива” (Драгићевић 2007: 138).

3.2.3. Критеријум фреквентности вршења радње

Значење темпоралне фреквенције подразумева учесталост појављивања реченичне предикације у времену (Антонић 2001: 184). При томе, темпорална фреквенција може да се остварује као регуларно понављање и повремено понављање. Фразеологизми којима се исказује значење учесталости појма означеног предикатом представљају реплике на граматичко питање *колико често*.

а) Значење регуларног понављања читава се у фразеолошким јединицама са интегралном семом 'увек, стално, свакодневно': *сваки (боговетни) бојџи дан, светком и петком, из дана у дан, из године у годину, из месеца у месец, опет и опет*.

Већина наведених фразеолошких јединица је вишезначна, будући да може означавати редовност вршења радње (регуларног понављања), али могу значити и постепено повећавање темпа (интензитета) појма означеног предикатом. Нпр. *У рат нико није сумњао, о томе се говорило из дана у дан* (РСАНУ). *Многе карактерне особине нашег народа, из дана у дан, све више ишчезавају* (РСАНУ).

б) Значење повременог понављања исказује се различитим фразеолошким јединицама којима се исказује фреквенција различитог интензитета. У складу са тим, издвајају се следећи семантички типови за означавање повременог понављања.

- 1) Фразеологизми са семантичком компонентом 'повремено': *од часа до часа, час по час, на замахе¹⁵, откад-докад, с времена на време, од времена до времена, од дана до дана, на махове, с маха на мах*.
- 2) Фразеологизми са семантичком компонентом 'често': *сваки час, свако мало, свако толико*.
- 3) Фразеологизми са семантичком компонентом 'ретко': *с мене па на уштап, сваке преступне године, једном у сто година, ту и тамо, у ретке петке*.

4. Закључна разматрања

Фразеологизми обједињени глобалним значењем времена остварују се у бројним и разноврсним семантичким нијансама. У основи спроведеног истраживања била је семантичка анализа ексцерпираних фразеолошких јединица, на основу које су се оне распоређивале у семантички центар и на семантичку периферију категорије темпоралности. Закључци истраживања могу се изложити у неколико тачака.

1. Главни услов за припадност семантичком центру јесте тај да се фразеологизмом радња локализује у времену, друкчије речено – да фразеологизам представља реплику на граматичко питање *када*. Ако се датом фразеолошком јединицом радња

¹⁵ Овај фразеологизам је вишезначан. Поред значења 'повремено' има и значење 'на махове, у налетима'.

локализује на конкретном временском плану (садашњости, прошлости или будућности) у односу на тренутак говора као референтну тачку, при чему њена семантика подразумева чисто временско значење, говоримо о ужем семантичком центру, а ако се пак у фразеологизму читава и неко 'пратилачко' значење (обично значење квалификативности) – реч је о ширем семантичком центру категорије темпоралности.

2. Семантичку периферију категорије темпоралности илуструју фразеолошке јединице којима се врши временска квантификација појма израженог предикатом, прецизније – фразеолошке јединице које представљају реплике на граматичка питања *колико дуго* или *колико често*. У њима временско значење равноправно интерферира са значењем квантификације, а остварују се у бројним семантичким нијансама у односу на критеријуме дуративности, темпа и фреквентности вршења реченичне предикације.

3. Када је посреди бројчани однос фразеологизама из семантичког центра и периферије категорије темпоралности, из анализе је уочљиво да је центар репрезентован мањим бројем јединица него семантичка периферија дате категорије, којој припада већина корпусног материјала.

Литература

- Бондарко, А. В. 1984. *Функционална граматика*. Ленинград: Наука.
- Vasung, Ana. 2011. Frazemi sa značenjem nikada u bugarskom, hrvatskom, makedonskom i srpskom jeziku. *Filološke studije*, 1/6, Zagreb, 167–178.
- Вуловић, Наташа. 2015. *Српска фразеологија и религија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Гољак, Светлана. 2008. Градуелност у фразеологији (на примеру српских и белоруских фразеологизама). *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 37/1, 51–59.
- Драгићевић, Рајна. 2007. *Лексикологија српског језика*. Београд: Филолошки факултет.
- Ковачевић, Милош. 2012. *Узрочно семантичко поље*. 2. изд. Сарајево: Јасен.
- Kovačević, Barbara. 2012. *Hrvatski frazemi od glave do pete*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Мршевић Радовић, Драгана. 1987. *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*. Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.
- Мршевић Радовић, Драгана. 2008. *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Мушовић, Абдулах. 1997. *Фразеолошки адвербијали (на материјалу руског и српског језика)*, Приштина: Универзитет у Приштини.
- Николић, Марина. 2014. *Категорија степена у српском језику (сложена реченица)*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Орашић, Маја. 2011. Prilog analizi kategorije vremena i prostora u hrvatskoj frazeologiji. *Lahor*, 11, 65–87.

- Пипер, Предраг. 2011. *Језик и простор*. Београд: XX век.
- Пипер, П., Антонић, И., Ружић, В., Танасић, С., Поповић, Љ. и Тошовић, Б. 2005. *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. (у ред. М. Ивић), Београд–Нови Сад: Институт за српски језик САНУ–Београдска књига–Матица српска.
- Fink, Željka. 2007. Hrvatski priložni frazemi s komponentama *dan* i *noć* i njihovi ekvivalenti u drugim jezicima. *Frazeologičke študie*. (ed. Dana Balakova, Peter Durčo), V, Ružomberok, 239–250.
- Чепуренко, А. А. 2013. *Структура семантичкој категорији времена квалитативно-обстоятелствених фразеологизмов русског језика*, доступно на: <http://conf.rae.ru/pdf/2013/06/2313.pdf> [2016, 5. март].

Извори

- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO „Školska knjiga”.
- Речник српскохрватског књижевног језика*. 1967–1976. Нови Сад–Загреб: Матица српска–Матица хрватска.
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика* САНУ, 1959–. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Marijana Bogdanović

PHRASEOLOGISMS AS A WAY OF EXPRESSING TEMPORAL MEANING IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of this paper are phraseological units which are used to express different forms of temporal relations in the Serbian language. The aim of the paper is to perform a semantic analysis of phraseologisms united by universal (global) temporal meaning and then, based on the criterium of expression of categorical meaning, to place them either in the semantic core or in the semantic periphery of the category of temporality.

marijana.bogdanovic@isj.sanu.ac.rs